

■ Vəqif YUSİFLİ
filologiya
elmləri doktoru

1905-ci il mayın 5-də Azərbaycanın ucqar bir guşəsində-Lahıdca bir oğlan uşağı dünyaya gəlir. Atası tacir Hacı Səftər, anası Mixək xanım idi. Təbii ki, uşağa adı atası qoymalı idi və Şərqi bir çox müqəddəs yerlərini ziyarət edən Hacı Səftər oğlunu comərd və kəramətli görmək istəyirdi. Ona görə də ərəbcə bu sözlərin mənasını verən "Əkrəm" adını seçir. İllər keçəcək və Hacı Səftər öz gümanında yanılmayacaqdı.

Şirvanın bu qədim və tanınmış ticarət mərkəzi həm də elmə, maarifə meyilli ocaqlardan biri idi. Balaca Əkrəm 1920-ci ilə qədər Lahıdca mollaşanada təhsil almalı olur. Ancaq bu mollaxana vaxtilə-sovet dövründə lənətlədiyimiz mollaxanalar kimi olmayıb. O mollaxana ki, Əkrəm Cəfər burada "Quran"ı tamam-kamal başa

caq. Ə.Cəfər Lahıdca Bakıya gələndə anasının başbaşa kəhrəba boyunbağını satıb Sabir bəyinin sağ küncündəki foto dükanında Müşfiqlə şəkil çəkdirdicəkdi.

Darülmüəlliminin bitirdikdən sonra Ə.Cəfər iki il Lənkəranda, iki il də Qazaxda müəllim işləyəcək, mətbuatda ilk şeirləri və məqalələri ilə çıxış edəcəkdə.

Budur, oğlu Sokratın (o, atasının yolunu davam etdirir, alimdir) çox səliqə ilə tərtib etdiyi "Şəxsi dəftər"ə, Ə.Cəfərin 1923-1991-ci illər yaradıcılığını və onun haqqında yazılanları əks etdirən mənbələrin siyahısına baxıram. 1923-cü ildən 1931-ci ilə qədər Ə.Cəfər əsasən mətbuatda şeirləri ilə çıxış etmişdir. "Bir xəyal", "Rəsmi", "Çadralı qadın", "Şərqi qadını və işiq", "Gələcəyə", "Şeir", "Zövq içində təhəssür", "Burjuv dillənçi", "Lokomotiv", "Böyük şəhər", "Hüseyn Cavidə açıq məktub"..Təbii ki, bu şeirlərdə o dövrün müəyyən həval-ruhiyyəsi hiss olunur.

Bəlkə də Ə.Cəfər şeirlər çox ciddi məşğul olsaydı, indi biz gözəl bir şai-

fərin elmi fəaliyyəti bütünlüklə dilçilik istiqamətinə yönəlir, o, bir sıra dərslər hazırlayır, eyni zamanda, Moskvada başladığı işi davam etdirir; ədəbiyyat ensiklopediyası üçün Azərbaycan, türk və digər Şərqi sənətkarlarının həyat və yaradıcılıq yolunu əks etdirən yığcam məqalələr yazır. Ancaq heç şübhəsiz ki, onun ən böyük arzusu ərəz vəznə haqqında nəsə sanballı bir əsər yaratmaq idi. Bu fikri ona müəllimi Hüseyn Cavid tələq etmişdi.

Arzuları böyük idi..Ancaq..

1942-ci ildə Universitetdə, dərşin şirin yerində, auditoriyaya bir neçə "məlum" və o zaman həminin gözlədiyi silahlı adamlar daxil oldu.

-Siz bizimlə getməlisiniz, Əkrəm müəllim!

Məhkəməsiz, filansız onu pantür-kizmdə, panislamizmdə və Kiril əlifbasına qarşı çıxmaqda günahlandırılıb 7 il həbs cəzası kəsirlər.

Sonralar, 1989-cu ildə Əkrəm Cəfər xatirələrinin birində yazacaq; "Stalin dövründə yalnız insanların deyil, elmi də, sənəti də zorlayırdılar.

Ancaq Ə.Cəfər təkə əruzşünaslığın əsasını qoymaqla kifayətlənməmiş, bir sıra görkəmli klassiklərin (Ö.Xəyyam, Füzuli, H.Cavid və b.) əsərlərinin elmi-tənqidi mətninin hazırlanmasında böyük zəhmət çəkmiş, klassik ədəbiyyatla bağlı xeyli məqalələr yazmışdır. Bu məqalələrin bir qismi "Yandırmı avazeyi eşqinlə sənin" (2010) kitabında toplanmışdır ki, bunlar dahi Füzuliyə bağlı araşdırmalardır.Bu yazılar Füzuli sənətinin müxtəlif məsələlərini əhatə edir. Bir qismi şairin əsərlərinin vəznə ilə, bir qismi sənətkarın həyatı və yaşadığı mühitlə, dövrlə bağlıdır. Bir qismi də Füzuli əsərlərinin müxtəlif illərdə nəşr olunmuş cildlərinin yazılmış müqəddimələrdir. Maraqlı görünür deyək, Əkrəm Cəfərin Füzuli sənəti ilə bağlı məqalələrindən bəzi fitkirləri oxuculara çatdırırıq:

"Dahi şairimizlə bizim aramızda dörd əsrdən artıq zaman məsafəsinə baxmayaraq, o, bu gün də bizimlə danışır, həyatımızın bir sıra sahələrində mübarizələrimizdə iştirak edir. O deyir: "Unutma ki, həqiqət həmişə qalib gəlmiş, haqsızları cəzalandırmışdır".

Füzuli öz dövründən və yurdundan haqlı olaraq şikayət edir:

*Bir yerdəyəm əsir ki, torpağı qan içər.
Sakinəm hər yerdə kimi, yox etibarım zərəcə.*

O, cəmiyyətdə ədalətli hakimin olmamasını xalq üçün ən böyük dərd, ən böyük müşğul saymışdır:

*Nə mövcud olmaya əsbabi-dünyadan
deyil müşğul,
Bu müşğuldür ki, mövcud olmaya
bir hakimi-adil.*

Yaxud:

*Hakim oldur ki, onun olmaya zatında təmə,
Hakim oldur ki, onun olmaya felində riya.*

Şərqişünaslığın ən qabaqcıl nümayəndəsi Hammer Purqştaldan başlamış Körpülü Fuada qədər yekdilliklə Füzulini dünya poeziyası klassiklərinin birinciləri, ən böyükleri sırasına salmışlar..Alimlər öz yerində, şairin ölmə əsərləri də bu fikri təsdiq edir. O əsərlər əl deyil, xəyal belə çatmaz bir zirvədə əsərlərə parlanmış, getdikcə işıqları daha da artmış və davam etməkdədir.

Füzulinin milli mənsubiyyəti mübahisə qəbul etməz dərəcədə aydındır. Xaqaninin, Nizaminin milli mənsubiyyətləri haqqında mübahisələr mövcuddur, Füzulinin milli mənsubiyyəti isə füzuliyəşünaslığın mübahisəli məsələləri sırasına daxil deyildir.

Bir xatirə:

Səksəninci illərin sonlarında mən Əkrəm Cəfərdən müsahibə almaq niyyətilə onun yanına getdim. Məqsədım bu idi ki, onun həyatı, yaradıcılığı və böyük sənətkarlarla (Cavid, S.Vurğun, Müşfiq və b.) görüşləri barədə bir yazı hazırlayım. Təxminən yüz sual hazırlamışdım. Görüşdük. Ancaq bu görüşün əvvəli bir imtahana bənzədi. Məndən soruşdu ki, sən heç olmasa, Füzulidən bir qəzəl bilir-sənmi? Dedim ki, Əkrəm müəllim, nəinki bir, onlarla qəzəlini bilirəm və imkanım daxilində o qəzəlləri şərh etməyə də hazırım. Bu "sınaqdan" keçəndən sonra onun üzün güldü. Və yalnız bir-iki sualına cavab verdi. Bir saatlıq görüşdə o bir-iki sualı o qədər ətraflı, geniş cavablandırdı ki, heyrətə gəldim. Səməd Vurğunun vaxtilə onun haqqında dediyi "Addımlayan akademiya" ifadəsinə yadıma saldım.

Əkrəm Cəfərin nəsilərə sözü:

İnsanın atası-anası olmayanda ona yetim deyirlər. Daha böyük fəlakətdir ki, millət yetim qalsın.

Yetim millət kimə deyirlər? Öz tarixini yarada bilməyən millətlər yetimdir. Öz dahilərindən, böyük adamlarından xəbərsiz yaşayanlar yetim hesab edilir.

Biz elə xalqıq ki, böyük dahilər, dünya miqyasında şöhrət tapan adamlar yetirmişik, amma başqa millətlər ona sahib olmaq istəyiblər. İndi dünya dəyişilib, hər şey bizim xeyrimizədir. İmkanımız var ki, öz dahilərimizi bütün dünyaya tanıdaq.

"ADDIMLAYAN AKADEMİYA"

(Böyük alimimiz Əkrəm Cəfərin 110 illiyinə həsr olunur)

vurur, ərəb və fars dillərini öyrənir, "Bustan"ı, "Gülüstən"i əməlicə mənimsəyir.

1920-ci ildə, 15 yaşlı Əkrəm Cəfər Lahıdca Bakıya gəlir və darülmüəllimin pansionuna (təxminən pedaqoji texnikum) daxil olur. Tale ona çoxlarına müəssər olmayan iti zəhin, yaddaş və başlıcası, istedad vermişdi. Elə bir istedad ki, Ə.Cəfər bəlkə bütün ömrü boyu, hansı şəraitdə olursa-olsun, o nadir sərəvəti qoruya bildi. Və Əkrəm Cəfəri 12 il sürgün həyatında da ruhdan düşməyə qoymayan İSTEDAD oldu.

Beş illik təhsil həyatında Ə.Cəfər yorulmaq bilmədən klassik və müasir türk poeziyasını, Azərbaycan ədəbiyyatını öyrənir, Füzuli, Nəsimi, Əbdülhəq Hamid, Tofiq Fikrət dünyasına vəqif olur. Burada ona dərş deyən böyük və münəvvər ədib Hüseyn Cavid klassik poeziyanı bir həyat şirəsi kimi onun qanına, ruhuna yayır.

Və bu təhsil illərində ən çox dostluq etdiyi, Azərbaycanın ən istedadlı cavan şairi Mikayıl Müşfiq olur. İllər keçəcək, qocaman Əkrəm Cəfər cavan Müşfiqi belə yad edəcəkdə: "O zaman "Qubernator bağı"nda Belinski adına uşaq kitabxanası vardı. Burada cümə günləri "Cocuqlar sabahı" keçirilirdi. Məktəblilər hər cümə günü buraya yığışib bədii çıxışlar edirdilər. Mən də "Cocuqlar sabahı"na gedirdim, çıxış edən uşaqlara tamaşa edirdim. Uşaqlar arasında bir əsmər oğlan da gözə dəyirdi. Onun şeir oxuması mənə çox xoş gəlirdi. Həmin oğlanın özünəməxsus pafosu, əl-qol, baş və mimika hərəkətləri mənə xüsusi təsir bağışlayırdı. Bir dəfə yığıncaqdan sonra bir-birimizə yaxınlaşdıq, tanış olduq. Mən də o zaman şeirə bərk aludə idim. Bizi bir-birimizə bağlayan, sevdirən də hər ikimizin də şeirə məhəbbətimiz idi.

1922-23 -cü dərş ili başlanmışdı. Bir gün birdən həmin əsmər oğlanı-Mikayılı darülmüəllimin koridorunda gördüm. Gözəl bir sevinc ruhumuzu qapladı. Mikayıl da darülmüəlliminə oxumağa girmişdi. O gündən biz artıq sadəcə tanış deyil, iki yaxın, səmimi dost idik".

Sonrakı illərdə də bu dostluq davam edir. Və həmin dostluq günlərinin birində sonradan unudulmaz xatirəyə çevriləcək bir fotoda əks olun-

rimizdən söz açmış olardıq. Ancaq Əkrəm Cəfər şeir-poeziya yolunu deyil, elm yolunu seçdi və bununla Azərbaycan filologiyası bir mötəbər avtoriteti sıralarına qəbul etdi.

Ədəbi mühitdə az-çox tanınan, sevilən, gələcəyin gözəl şairləri ilə dostluq edən Ə.Cəfər 1929-cu ildə S.Vurğun və O.Sarıvəlli ilə birlikdə Moskvaya oxumağa gedir. Bu getməklə 9 il Moskvada qalır, amma Azərbaycanla əlaqəsi üzülür. Moskva Dövlət Universitetinin dil-ədəbiyyat fakültəsini bitirən Ə.Cəfəri son dərəcə çalışqan olduğu və əla oxuduğu üçün elə həmin universitetdə müəllim kimi saxlayırlar. Ə.Cəfər eyni zamanda, daha dörd institutda dərş deyir. Akademik N.Marrın tələbəsi olan Əkrəm Cəfər həmin illərdə dilçiliyin müxtəlif problemləri ilə bağlı bir sıra məqalələr çap etdirir, Kremldə, məsul bir işdə çalışır, SSRİ hökuməti qanun və sərəncamlarını Azərbaycan dilinə tərcümə edir və eyni zamanda, həmin buraxılışların redaktoru olur. Sonra isə onu Bakıya çağırır və ADU-nun ümumi dilçilik kafedrasına müdir təyin edirlər. Ə.Cəfər bu zaman Moskvada müvəffəqiyyətlə namizədlik dissertasiyası ("XX əsr Azərbaycan ədəbi dilinin inkişaf mərhələləri-1905-1936-cı illər" - elmi rəhbəri A.N. Samoyloviç) müdafiə etmişdi.

Bakıya qayıdandan sonra Ə.Cə-

Bu dövrdə Stalin haqqında şeir yazmayan şairi "xalq düşməni" sayırdılar. Sən necə şairsən ki, xalqların atası haqqında "məhəbbət" ifadə etmişsən? Özü də onun haqqında cəmi bir, iki, beş şeir deyil, bir kitab".

1942-49-cu illərdə Ə.Cəfər Rusiyanın bir çox şəhərlərində və Orta Asiyada sürgün həyatı keçirir. Öncə dedik ki, Tanrı ona ağıl və istedad vermişdi. O 7 ildə Əkrəm Cəfər çox sürətlə Orta Asiya xalqlarının bir çox dillərini öyrənir, hətta türkmənlərə onların dilində "Quran"ı aydın və sadə dildə başa salırdı.

1949-cu ildə sürgün həyatı başa çatır, amma Stalin rejimi hələ sarsılmamışdı və Ə.Cəfər daha 5 il Türkmənstanda yaşamağı olmur. Nəhayət, "əllər atası"nın ölümündən sonra, 1954-cü ildə bəraət qazanır, Azərbaycana qayıdır.

Azərbaycana qayıdan Əkrəm Cəfər sanki üstündən 12 il keçməsinə baxmayaraq, hər şeyi "unudur" (əslində, heç nəyi unutmamışdı). Dərhal illər boyu ürəyində yaşadığı bir arzunu həyata keçirməyə başlayır. Azərbaycan poeziyasında minillik tarixi olan ərəz şeirinin elmi baxımdan bünövrə daşlarını hörür. Təfşilata varamadan deyək bilərəm ki, 1977-ci ildə "Elm" nəşriyyatı tərəfindən çap olunan "Əruzun nəzəri əsasları və Azərbaycan ərəzu" (ərəb, fars, tacik, türk və özbək ərəzları ilə müqayisədə) Ə.Cəfərin şah əsəridir. Cəmi 1020 nüsxə tirajla çap olunan bu kitabı axtarsan, çıraqda da tapa bilməzsən. Bu, elə bir kitabdır ki, klassik poeziya araşdırıcıları onsuz keçinə bilməz. Bu, elə bir kitabdır ki, Yaxın və Orta Şərqi filologiyasında bir neçə xalqın ərəzu ilk dəfə olaraq müqayisəli üsulla tədqiq olunur. Oxucu və araşdırıcı məhz bu kitab vasitəsilə Yaxın və Orta Şərqi poeziyasında işlənən ərəz vəzninin bütün qayda-qanunlarını öyrənir. Oğlu Sokrat Cəfər atasının xatirəsinə həsr etdiyi məqaləsində yazır ki, bu əvəzsiz tədqiqatın bir nüsxəsi İngiltərə kralıçası Yelizavetanın xahişi ilə Londona göndərilmiş və oranın Bodlean kitabxanasında saxlanılır.

Yeri gəlmişkən deyim ki, Ə.Cəfər müasir dünya şərqişünaslığında etiraf olunmuş şəxsiyyətdir. Onun arxivində dünyanın bir çox görkəmli alimləri ilə yazışmaları durur.